

Bazyli Czyżewski

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

**RENTY POLITYCZNE W NOWYM PARADYGMACIE ROLNICTWA
– ROZWAŻANIA NA PRZYKŁADZIE GOSPODARSTWA
REPREZENTATYWNEGO FADN W POLSCE¹**

*POLITICAL RENTS IN THE NEW PARADIGM OF AGRICULTURE
– DELIBERATIONS ON THE EXAMPLE OF A REPRESENTATIVE FADN FARM
IN POLAND*

Słowa kluczowe: teoria wyboru publicznego, renta polityczna, rolnictwo zrównoważone, WPR

Key words: theory of public choice, political rent, sustainable agriculture, CAP

Abstrakt. Od początku istnienia cywilizacji człowieka ziemia tworzy pewne użyteczności, które zaspokajają jego potrzeby. W miarę nasilania się negatywnych efektów zewnętrznych rolnictwa industrialnego, tzw. samoistne użyteczności ziemi odkrywane są na nowo. Mają one charakter dóbr publicznych i są kluczowym elementem nowego paradygmatu rolnictwa. W warunkach nieodwracalnej akumulacji kapitału w środowisku antropogenicznym nowe użyteczności ziemi mogą powstawać bez dodatkowych nakładów kapitału lub pracy i jako dobra publiczne są opłacane w dużej mierze z podatków, a następnie przez subsydia dla rolnictwa z WPR. W ten sposób samoistna użyteczność ziemi przyjmuje formę produktu pieniężnego i zyskuje miano „samoistnej produktywności” ziemi. Zgodnie z indukowanym modelem rozwoju rolnictwa istnieją mechanizmy partycypacji tego sektora w rozwoju gospodarczym i podziale korzyści z niego płynących. Niemniej, zawodności mechanizmu rynkowego, tj. niekompletność rynków w zakresie dóbr publicznych i związane z tym sztywności cen, zakłócają sygnały rynkowe, tworząc trwałe bariery dla powyższego procesu. Możliwy jest obiektywny pomiar zjawiska „drenażu renty ekonomicznej” z rolnictwa w wyniku występowania zjawiska *market failure*, związanego z asymetrią informacji w tym sektorze. Dlatego polityka rolna również dąży do kompensacji strat tym spowodowanych. Powyższe przesłanki powodują, że subsydia dla rolnictwa w ramach WPR nie mogą być traktowane jak renty polityczne zgodnie z ich klasyczną definicją. Tylko ich część pozostała po odjęciu kwot kompensujących zawodności rynku i stanowiących opłatę za dostarczane dobra publiczne ma znamiona renty. Wyzwaniem badawczym jest pomiar tych wielkości.

Wstęp

Powszechnie uważa się, że subsydiowanie rolnictwa w ramach wspólnej polityki rolnej WPR Unii Europejskiej (UE) jest wypłacaniem rent politycznych dla rolników. Na poparcie takiej tezy przedstawia się rosnącą dynamikę wsparcia opisaną przez wskaźniki PSE i TSE. Czy rzeczywiście odzwierciedlają one skalę rent politycznych wypłacanych w krajach wysoko rozwiniętych i rozwijających się? Dokładana analiza teorii *rent-seeking*, teorii wyboru publicznego w aspekcie waloryzacji dóbr publicznych, jak też dorobku ekonomii instytucjonalnej w zakresie badań efektywności otoczenia instytucjonalnego i relacji między *market failure*) i *government failure*, zdają się przeczyć powyższemu twierdzeniu. Wynika z nich, że subsydiowanie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich uzasadniają co najmniej dwie ważne przesłanki, które zmieniają wspomnianą perspektywę poznawczą. Po pierwsze, chodzi o problem kompensacji zawodności rynku (*market failure*), które kumulują się w rolnictwie w tym większym stopniu, im bardziej ten sektor podlega procesowi globalizacji. Po drugie, legitymację społeczną uzyskało postrzeganie wsparcia rolnictwa UE jako próby waloryzacji i opłaty za dostarczanie dóbr publicznych wytwarzanych na obszarach wiejskich. Przesłanki te są kontrowersyjne, co w szczególności dotyczy *market failure*,

¹ Artykuł finansowany w ramach grantu ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2013/11/B/HS4/00572.

z uwagi na problem obiektywnego pomiaru skali zawodności rynku. Zdaniem autora możliwy jest obiektywny pomiar zjawiska „drenażu renty ekonomicznej” z rolnictwa w wyniku występowania *market failure*, choć występuje w tym zakresie luka w teorii ekonomii [Czyżewski, Brelik 2014]. Jeśli można obiektywnie policzyć, jaka część renty ekonomicznej wypływa z rolnictwa w wyniku wspomnianych zawodności, to jasne staje się, że jej retransfer nie ma w całości charakteru renty politycznej. Podobnie rentą polityczną nie są środki wypłacane np. w ramach PROW, jeśli stanowią one wynagrodzenie za konkretne dobra publiczne dostarczane przez rolników. Należy więc uwzględnić w sumie subsydiów dla rolnictwa wartość wspomnianego drenażu i opłatę dóbr publicznych. Jeśli coś pozostanie, to jest to niewątpliwie renta polityczna.

Celem badań była weryfikacja nowej koncepcji pomiaru renty politycznej i oszacowanie jest wartości w rolnictwie w Polsce w 2013 roku, a także w całym okresie 2008-2013, stanowiącym pełen cykl koniunkturalny w rolnictwie w Polsce. Postawiono hipotezę, że wielkość subsydiów jest nie tylko funkcją lobbingu politycznego, ale także (jeśli nie przede wszystkim) funkcją zawodności mechanizmu rynkowego i zapotrzebowania społecznego na dobra publiczne związane z danym sektorem gospodarki.

Kategoria renty politycznej²

Renta polityczna jest koncepcją M. Olson’a, której prekursorem był G. Tullock i stanowi kluczowy element tzw. teorii *rent-seeking*. Renta jest tą częścią przychodu, która przekracza wydatki niezbędne do utrzymania zasobów w ich aktualnym zastosowaniu (tzn. przekracza ich koszt alternatywny). Jeśli w ramach demokratycznego społeczeństwa interesy wąskich grup społecznych przenoszone są na działania władz publicznych, dając tym grupom ekskluzywne korzyści (renty), to jest to renta polityczna [Wilkin 2010, 2012]. Reasumując, źródłem renty politycznej jest działalność w sferze politycznej zmierzająca do uzyskania korzyści w formie transferu dochodów ze środków budżetowych. Chodzi więc o renty uzyskane dzięki zaangażowaniu zasobów w działalności nieprodukcyjnej. Nasuwa się jednak pytanie, czy i na ile z tego rodzaju rentą mamy do czynienia w rolnictwie, zważywszy na szeroki zakres interwencjonizmu państwowego w tym sektorze?

Możliwy jest obiektywny pomiar zjawiska „drenażu renty” ekonomicznej z rolnictwa w wyniku występowania zawodności rynku. Inną kwestią są powszechnie stosowane na świecie metody oceny renty politycznej na podstawie wskaźników PSE i TSE, według których w UE i w USA, ale także w krajach rozwijających się, poziom tak mierzonych rent politycznych rośnie bardzo dynamicznie. Wymienione wskaźniki mogą być niemiarodajne, m.in. dlatego że konstruuje się je na podstawie wskaźnika MPS (dotyczącego tylko różnic w cenach krajowych i światowych). Ten ostatni może jednak rosnąć nie tyle w wyniku interwencji państwa, ile z uwagi na zawodności rynków rolnych. Dlatego do tych sposobów szacowania renty politycznej należy podchodzić ostrożnie i istnieje potrzeba poszukiwania nowych metod.

Mechanizm rynkowy nie zapewnia optymalnej (w sensie Pareto) podaży dóbr publicznych [Samuelson 1954, Atkinson, Stiglitz 1980]. Konkluzja ta wywodzi się m.in. z modelu Lindhal’a, który pokazuje, że teoretycznie istnieje mechanizm podobny do rynkowego, prowadzący do określenia społecznie optymalnego poziomu dobra publicznego wraz z cenami podatkowymi zgodnymi z indywidualnymi preferencjami [Mueller 2003]. Jednak w procesie dochodzenia do równowagi zakłada się, że poszczególne osoby szczerze ujawniają swój popyt na dobro publiczne. Przykładem może być WPR jako próba ujawnienia tego popytu. Ponieważ rolnictwo dostarcza dobra publiczne (więc konsumuje ich netto mniej), płaci netto mniejsze podatki [Starrett 1988]. Z tego też względu jakaś część subsydiów nie może być uznana za rentę polityczną. Nasuwa się jedna pytanie jaka część?

² Tezy prezentowane na konferencji pn. *Determinanty rozwoju regionalnego społeczeństwo – gospodarka – środowisko*, 19-20 marca 2015 roku, Instytut Ekonomiczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Stanisława Staszica w Pile, częściowo opublikowane w materiałach konferencyjnych.

Teoria *rent-seeking* stanowi jeden z kluczowych problemów teorii wyboru publicznego. Niemniej jej dotychczasowe ujęcia nie biorą pod uwagę aspektu „subsydiowania” produkcji dóbr publicznych. Zmienia to kryteria oceny interwencjonizmu rolnego i czyni problem rent politycznych zdecydowanie bardziej złożonym.

Dotychczasowe próby analizy rent politycznych koncentrowały się na szacowaniu strat w dobrobycie, ocenie nieefektywności zużycia zasobów w celu uzyskania renty, ewaluacji kosztów transakcyjnych instytucji z tym związanych lub mechanizmach kontraktowania politycznego (np. prace R. Posnera) [Myerson 1997]. Postawiona na wstępie hipoteza, że wielkość subsydiów jest nie tylko funkcją lobbingu politycznego, ale także (jeśli nie przede wszystkim) funkcją zawodności mechanizmu rynkowego i zapotrzebowania społecznego na dobra publiczne związane z danym sektorem gospodarki, zmienia powyższą perspektywę poznawczą.

Wyrażna jest analogia do znanej hipotezy O. Williamsona, że o hierarchizacji struktur (np. integracji poziomej) stanowią przesłanki efektywnościowe, a nie pogoń za rentami monopolowymi [Williamson 1997]. Podobnie w tym przypadku, zachowania interwencjonistyczne państw i ugrupowań integracyjnych mogą być w dużej mierze pochodną pogłębiających się zawodności rynku (np. giętkości cen), jak też rosnącego zapotrzebowania na dobra publiczne, a nie tylko skutkiem dążenia wąskich grup społecznych do realizacji partykularnych interesów. Powstaje pytanie, na ile jest to teza prawdziwa i na ile określanie subsydiów z WPR mianem rent politycznych jest uzasadnione?

Renta polityczna, czy opłata za dostarczanie dóbr publicznych?³

Środowisko naturalne w krajach wysoko rozwiniętych stało się niemalże całkowicie antropogeniczne. W takich warunkach musi również ulec zmianie sposób korzystania z zasobów naturalnych. Wymuszają to opisane wyżej nowe potrzeby, priorytety, tj. postulat zapewnienia odnawialności zasobów naturalnych, a także prospołeczne i prośrodowiskowe kryteria alokacji czynników produkcji. Odkrywają one na nowo „użyteczności” czynnika ziemi zmarginalizowane w rolnictwie industrialnym, nadając im charakter dóbr publicznych, za które powinno płacić całe społeczeństwo. Nie może to jednak być taka sama, samoistna użyteczność ziemi rolniczej jak w XVIII wieku, ponieważ, przynajmniej w krajach wysoko rozwiniętych, środowisko naturalne zostało diametralnie zmienione przez człowieka. Coraz większa część użyteczności ziemi znów powstaje samoistnie, ale w warunkach daleko posuniętej i nieodwracalnej akumulacji kapitału w dobrostanie zasobów naturalnych. Można więc powiedzieć, że w rolnictwie zrównoważonym wiele nowych użyteczności czynnika ziemi tworzonych jest samoistnie, tj. bez dodatkowych nakładów kapitału i pracy (ale nie bez ich sprawczej roli w ogóle), a w pewnych przypadkach bez zwiększania łącznej sumy nakładów kapitału i pracy. Jako że mają one charakter dóbr publicznych, opłacane są w dużej mierze z podatków (w UE poprzez programy WPR), a opłata ta trafia do właścicieli zasobu ziemi, który je wykreował. W ten sposób samoistna użyteczności ziemi przybiera formę produktu pieniężnego i może być nazwana samoistną produktywnością, która podnosi produktywność pieniężną struktury wytwórczej.

Ziemia rolnicza samoistnie tworzy część użyteczności, które podlegają waloryzacji rynkowej lub instytucjonalnej, o ile ograniczy się do pewnego stopnia intensywność gospodarki rolnej. Jest to jednak uwarunkowane określonym poziomem „pierwotnej” akumulacji kapitału, która sprawia, że gospodarka jest na tym etapie ewolucji, że społeczeństwo zgłasza popyt na ww. użyteczności [Czyżewski 2013].

Renty polityczna, czy korygowanie zawodności rynku?

Występowanie dóbr publicznych, jak też asymetria informacji zalicza się do kluczowych zawodności rynku. Obszary wiejskie i rolnictwo dostarczają określonych dóbr publicznych w świetle w nowego paradygmatu. Natomiast teza, że odpyły nadwyżki ekonomicznej przez nie-

³ Opracowano na podstawie fragmentów tekstu [Czyżewski A., Czyżewski B. 2015].

oczekiwane zmiany cen w rolnictwie jest zawodnością rynku, wymaga uzasadnienia. Posłużono się przykładem nawiązującym do danych z tabeli 1, odnoszącymi się do Polski. Oczekiwania cenowe w rolnictwie, szczególnie w małych gospodarstwach rodzinnych, są adaptacyjne. To znaczy, że w 2013 roku po żniwach, gospodarstwo dostosowuje swoje oczekiwania cenowe na podstawie cen zbytu i cen środków produkcji z 2012 roku, zgodnie z równaniem:

$$p_t^e = p_{t-1}^e + \lambda(p_{t-1} - p_{t-1}^e) \quad (1)$$

gdzie: $\lambda \in (0,1)$, p_t^e – oczekiwane ceny w okresie t , p_{t-1}^e – oczekiwane ceny w okresie $t-1$, p_{t-1} – faktyczne ceny w $t-1$, λ – parametr.

Mając na uwadze ten układ cen dochodzi do wniosku, że jest możliwa optymalizacja struktury produkcji i podniesienie jej wydajności. Przykładowo, tzw. małe gospodarstwo polskie klasa II – tab. 1) podniosło swoją technologiczną wydajność o 5962 zł (w 2013 roku w stosunku do 2012 roku). W warunkach oczekiwań adaptacyjnych i układu cen z 2012 roku mogło oczekiwać takiego właśnie wzrostu dochodu rolniczego. Decyzje produkcyjne zostały podjęte w 2012 roku w warunkach niepewności co do przyszłorocznych cen, a efekty produkcyjne ujawnią się dopiero następnym sezonie, gdy rolnik nie ma już wpływu na bieżącą podaż. Niestety z oczekiwanych 5962 zł do innych działów agrobiznesu wypłynęło -3753 zł, z uwagi na niekorzystne zmiany cen, które jednak były nie do przewidzenia w momencie planowania struktury produkcji w 2011 roku (model pajęczyny). Można oszacować, że drenaż nadwyżki przez ceny w małych gospodarstwach stanowił około 13% dochodu z 2013 roku. Sam fakt „wypływania” nadwyżki produktywności z rolnictwa przez ceny w danym roku nie jest zawodnością rynku – o ile ma charakter krótkotrwały. Oczekiwania w rolnictwie są adaptacyjne, więc w 2013 roku rolnik ponownie podejmie wysiłki optymalizujące strukturę produkcji przy danym układzie cen zbytu i cen materiałów. Jest to racjonalne działanie wymuszone przez warunki rynkowe. Jeśli jednak w kolejnym roku poprawa wydajności, tym razem w innym obszarze produkcji, będzie ponownie „przechwycona” przez niekorzystne zmiany cen, co dalej? Rolnik znów zweryfikuje swoje oczekiwania. I tak bez końca? Pytanie, jak długo może trwać ta sytuacja? Przecież zgodnie z logiką neoklasyczną rynek powinien dążyć do optymalnej alokacji zasobów, co oznacza, że kolejne próby optymalizacji struktury produkcji powinny skutkować adekwatnym wzrostem nadwyżki (dochodów) w długim okresie, a jeśli nie, to rolnik powinien „zamknąć biznes” i przenieść się do innej branży? Postawiono tezę, że jeśli wspomnianego wzrostu nadwyżki (proporcjonalnego do wzrostu wydajności) nie ma w długim okresie, to znaczy, że rynek jest jednak zawodny. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest asymetria informacji w agrobiznesie. Rolnik skazany jest na oczekiwania adaptacyjne w momencie podejmowania decyzji produkcyjnych, a odbiorca surowców rolnych, może je podejmować znając już prognozy płoń. Przewiduje więc ceny w kolejnym sezonie w sposób racjonalny. Co więcej w przypadku dużej koncentracji przemysłu przetwórczego, odbiorcy mogą stosować dyktat cenowy wiedząc, że płony będą bardzo dobre – dlatego ceny w rolnictwie są na ogół „giętkie” (popyt nieelastyczny) i spadają bardziej niż proporcjonalnie do wzrostu popytu niezbędnego, żeby sprzedać nadwyżkową produkcję. Z punktu widzenia długiego okresu jest to sytuacja nietypowa, która występuje w systemie rynkowym w większości działów gospodarki. Rolnictwo jest tu wyjątkiem. Takie „nierówne traktowanie” przez mechanizm rynkowy ogranicza możliwości jego konkurowania z innymi sektorami, a to można nazwać zawodnością rynku.

Podsumowując, obliczenia czystej renty politycznej prowadzą się do odpowiedzi na dwa pytania, jaka część nadwyżki ekonomicznej z rolnictwa odplynęła w wyniku zawodności rynku oraz jaka była wartość dóbr publicznych dostarczonych przez rolnictwo. Następnie odejmuje się od sumy subsydiów dla gospodarstwa reprezentatywnego w danym roku wspomnianą wartość drenażu oraz dóbr publicznych. Wykorzystano wyniki dotyczące jednego roku (są to najnowsze dostępne dane w systemie FADN), a także sumy/salda przepływów nadwyżki, opłat za dobra publiczne i rent politycznych za okres 2008-2013. Jednak metoda jest nowa, więc badania ma charakter pilotażowy.

Tabela 1. Drenaż nadwyżki, opłata z dobra publiczne z WPR i czysta renta polityczna w gospodarstwie reprezentatywnym w Polsce w 2013 roku (względem 2012 roku)

Table 1. Surplus drainage, CAP payments for public goods and pure political rent for a representative farm in Poland in 2013 (relative to 2012)

Wyszczególnienie/Specification	Klasy SO/SO class					
	I	II	III	IV	V	VI
	produkcja standardowa [euro]/standard output [EUR]					
	(4 000; 8 000>	(8 000; 25 000>	(25 000; 50 000>	(50 000; 100 000>	(100 000; 500 000>	(500 000 i więcej/ and more)
Liczba gospodarstw w klasie/Number of farms in class	273 992	307 443	95 332	35 712	16 220	2 180
Dochód nominalny z rodzinnego gospodarstwa rolnego w 2013 roku [zł]/Income from family farm in 2013 [PLN]	10 822	28 779	69 291	138 371	325 123	872 649
Nadwyżka TFP względem 2012 roku [zł]/ Surplus TFP relative to 2012 [PLN]*	2076	5962	557	-429	3 388	583 329
Drenaż nadwyżki przez ceny względem 2012 roku [zł]/Drainage of economic surplus through prices relative to 2012 [PLN]**	-1 461	-3 753	-3 347	-6 518	-38 562	-523 039
Drenaż nadwyżki dochodu z 2013 roku/ Surplus derainage of income in 2013 [%]	-13,5	-13,0	-4,8	-4,7	-11,9	-59,9
Suma subsydiów dochodu w 2013 roku/ Total subsidies of income in 2013[%]	105,4	72,1	53,2	45,5	33,9	9,7
Suma subsydiów [% przychodu w 2013] [zł z t-1]/Total subsidies [% of revenue in 2013] [PLN from t-1]***	27,0	21,0	17,0	14,3	8,9	2,0
Opłata za dobra publiczne [% subsydiów ogółem w 2013 roku]/ Payment for public goods [% of total subsidies in 2013]****	19,0	19,1	17,1	15,9	15,5	29,0
Opłata za dobra publiczne [% dochodu z 2013 roku]/Payment for public goods [% of income in 2013]	20,0	13,8	9,1	7,2	5,3	2,8
Czysta renta polityczna [% dochodu z 2013/Pure political rent [% of income in 2013]	71,9	45,3	39,3	33,5	16,8	0,0
Czysta renta polityczna [% subsydiów ogółem w 2013 roku]/Pure political rent [% of total subsidies in 2013]	68,2	62,8	73,9	73,7	49,5	0,0

* łączna produktywność czynników wytwórczych/total Factor Productivity, ** suma wartości nadwyżki TFP i jej drenażu równa się realnemu wzrostowi/spadkowi dochodu z gospodarstwa rodzinnego w rolnictwie w 2013 względem 2012 roku/the sum of the value of the TFP surplus and its drainage is equal to the real growth/fall in a family farm's agricultural income in 2013 relative to 2012, *** przychody urealniono indeksem CPI/revenues have been deflated by CPI index, **** przyjęto założenie, że charakter opłaty za dobra publiczne mają dopłaty za odłogowanie, rolnośrodowiskowe, ONW i pozostałe PROW/it is assumed that payments for public goods include set-aside and agri-environmental payments, support for less favoured areas, and other subsidies under rural development programmes

Źródło: opracowanie własne na podstawie polskiego FADN

Source: own analysis based on data from Polish FADN

Tabela 2. Drenaż nadwyżki, opłata z dobra publiczne z WPR i czysta renta polityczna w gospodarstwie reprezentatywnym w Polsce – suma/saldo z okresu 2008-2013

Table 2. Surplus drainage, CAP payments for public goods and pure political rent for a representative farm in Poland – a total from the period 2008-2013

Wyszczególnienie/Specyfication	Klasy SO/SO class					
	I	II	III	IV	V	VI
	produkcja standardowa/standard output [euro]					
	(4 000; 8 000>	(8 000; 25 000>	(25 000; 50 000>	(50 000; 100 000>	(100 000; 500 000>	(500 000 i więcej/ and more)
Dochód nominalny z rodzinnego gospodarstwa rolnego [zł]/Income from family farm [PLN]	57 877	138 682	365 223	734 734	1 777 860	4 780 530
Nadwyżka TFP [zł]/Surplus TFP [PLN]	-2 541	195	-4 210	-18 859	-9 548	68 529
Drenaż nadwyżki przez ceny [zł]/Drainage of economic surplus through prices [PLN]	-1 397	-3 647	-2 371	5 362	-36 727	-347197
Drenaż nadwyżki łącznego dochodu z lat 2008-2013/Surplus derainage of total income in 2008-2013 [%]	-2,4	-2,6	-0,6	0,7	-2,1	-7,3
Suma subsydiów łącznego dochodu z lat 2008-2013/Total subsidies of total income in 2008-2013 [%]	104,7	74,5	54,1	46,9	38,4	22,0
Suma subsydiów łącznego przychodu z lat 2008-2013/Total subsidies of total revenue in 2008-2013 [%]	26,5	22,1	17,5	15,0	10,7	4,6
Opłata za dobra publiczne łącznych subsydiów ogółem z lat 2008-2013/Payment for public goods of total subsidies in 2008-2013 [%]	28,6	23,5	17,5	15,2	14,1	12,2
Opłata za dobra publiczne łącznego dochodu z lat 2008-2013/Payment for public goods of total income in 2008-2013 [%]	29,9	17,5	9,5	7,1	5,4	2,7
Czysta renta polityczna łącznego dochodu z lat 2008-2013/Pure political rent of total income in 2008-2013 [%]	72,4	54,4	44,0	39,8	30,9	12,0
Czysta renta polityczna subsydiów ogółem z lat 2008-2013/Pure political rent of total subsidies in 2008-2013 [%]	69,1	73,0	81,3	84,8	80,5	54,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PL FADN

Source: own analysis based on data from PL FADN

Metodologia waloryzacji rent politycznych

W ogólnym ujęciu proponowana metoda wyceny rent politycznych bazuje na wskaźnikach łącznej produktywności zasobów (*Total Factor Productivity*) typu Hicksa-Moorsteen'a (HM TFP Index), zintegrowanych z macierzami *input-output* dla sektora rolnego.

HM TFP Index został przekształcony do następującej postaci:

$$\Delta TFP = \left(\sum_{i=1}^n Q_{it} \cdot P_{it-1} - \sum_{i=1}^n Q_{it-1} \cdot P_{it-1} \right) - \left(\sum_{j=1}^n F_{jt} \cdot R_{jt-1} - \sum_{j=1}^n F_{jt-1} \cdot R_{jt-1} \right) \quad (2)$$

gdzie:

Q_i – ilość produktu i w kolejnych latach ($t-1$, t),

F_j – ilość nakładu zewnętrznego j w kolejnych latach ($t-1$, t),

P_i – ceny produktu i w kolejnych latach ($t-1$, t),

R_j – ceny nakładu zewnętrznego j w kolejnych latach ($t-1$, t),

ΔTFP – zmiana produktywności czynników produkcji w jednostkach pieniężnych wynikająca ze zmiany realnych wartości efektów i nakładów (bez subsydiów).

Macierz input-output obejmowała następujące zmienne, zgodne z klasyfikacją FADN:

Typ zmiennej	Kody zmiennych według FADN
Outputs:	SE140, SE146, SE145, SE150, SE155, SE160, SE165, SE170, SE175, SE180, SE185, SE190, SE195, SE200, SE216, SE220, SE225, SE230, SE235, SE240, SE245, SE251, SE256, SE 395
Inputs:	SE285, SE295, SE300, SE305, SE310, SE320, SE330, SE331, SE340, SE345, SE350, SE356, SE360, SE370, SE375, SE380, SE390, SE408
Subsidies	SE611, SE612, SE613, SE616, SE617, SE618, SE619, SE621, SE622, SE623, SE625, SE626, SE631, SE632, SE640, SE650, SE699, SE406, SE407

Następnie obliczono zmianę wartości rent ekonomicznych sektora (nadwyżki) wynikającą wyłącznie ze zmiany cen sprzedawanych produktów i kupowanych środków produkcji pochodzenia zewnętrznego (w tym podatków) według równania:

$$\Delta A_{st} = \left[\sum_{i=1}^n \left(\frac{Q_{it} \cdot P_{it}}{HICP} - Q_{it} \cdot P_{it-1} \right) \right] + \left[\left(\sum_{j=1}^n \frac{F_{jt} \cdot R_{jt}}{HICP} - F_{jt} \cdot R_{jt-1} \right) \right] \quad (3)$$

$HICP$ – indeks inflacji,

ΔA_{st} – zmiana rent ekonomicznych sektora w okresie t względem $t-1$ (tzw. drenaż/napływ nadwyżki ekonomicznej przez ceny), pozostałe oznaczenia jak w równaniu (2).

Przyjmuje się, że zgodnie wywodem z poprzedniego punktu, iż:

ΔTFP = oczekiwana zmiana dochodu,

$\Delta TFP + \Delta A_{st}$ faktyczna zmiana dochodu (w cenach realnych).

Wartość rent politycznych w jednym okresie oszacowano jako:

$$if \Delta A_{St} < 0, PR_t = \sum_{i=1}^n S_{it} - \sum_{i=1}^n VPG_{it} + \Delta A_{St}; \quad if \Delta A_{St} \geq 0, PR_t = \sum_{i=1}^n S_{it} - \sum_{i=1}^n VPG_{it} \quad (4)$$

gdzie:

PR_t – renta polityczna w okresie t ,

S_i – subsydia dla rolnictwa w ramach WPR,

VPG_{it} – wartość dóbr publicznych dostarczanych przez gospodarstwo reprezentatywne według wyceny instytucjonalnej WPR (subsydia), pozostałe oznaczenia jak w równaniu (2) i (3).

Zgodnie z powyższą metodyką oszacowano m.in. $\Delta TFP + \Delta A_{st}$ i PR_t dla gospodarstwa reprezentatywnego FADN w różnych klasach wielkości ekonomicznej Standard Output (SO) w Polsce w 2013 roku względem roku poprzedniego. Zgodnie z metodologią FADN gospodarstwa o SO od 2 tys. do 8 tys. euro to gospodarstwa bardzo małe, powyżej 8 do 25 tys. euro – małe, powyżej 25 do 50 tys. euro – średnio małe, powyżej 50 do 100 tys. euro – średnio duże, powyżej 100 do 500 tys. euro duże i powyżej 500 tys. euro – bardzo duże. Wykorzystane do obliczeń indeksy cen sektorowych oraz HICP pochodzą z baz danych Eurostatu.

Renta polityczna w rolnictwie w Polsce w 2013 roku oraz w całym okresie 2008-2013⁴

W wyniku przeprowadzonych badań okazało się, że w Polsce w gospodarstwie reprezentatywnym w poszczególnych klasach SO w 2013 roku nadwyżka łącznej produktywności czynników wytwórczych (TFP) względem 2012 roku osiągała zróżnicowany poziom, przy czym w klasach I, II, III, V i VI przyjmowała wartości dodatnie, a w klasie IV wartość ujemną (tab. 1). Oznacza to, że we wszystkich klasach gospodarstw z wyjątkiem średnio dużych wzrosła realna produktywność, zapewne z uwagi na innowacje technologiczne i/lub organizacyjne. Trzeba przy tym wyraźnie zaznaczyć, że realna wartość łącznych subsydiów w analizowanych latach praktycznie nie uległa zmianie, więc nie miała wpływu na wspomnianą produktywność. Niemniej dochód z gospodarstwa rodzinnego wzrósł tylko w klasie I, II i VI. Wzrost ten można określić jako sumę nadwyżki TFP i drenażu nadwyżki przez ceny (tab. 1).

Przykładowo, gospodarstwo bardzo mało podniosło swoją techniczną wydajność o 2076 zł i mogło w związku z tym oczekiwać takiego właśnie wzrostu dochodu. Niestety ze wspomnianych 2076 zł wypłynęło do innych działań, z uwagi na niekorzystne zmiany cen, 1461 zł. Stąd można oszacować, że drenaż nadwyżki przez ceny w bardzo małych gospodarstwach stanowił 13,5% dochodu z 2013 roku, a w największych aż 59,9%. Z tego punktu widzenia sytuacja kształtowała się najlepiej w gospodarstwach średnich.

Dane z tabeli 1 wyraźnie pokazują na czym polega tzw. „kierat technologiczny w rolnictwie”. W 2013 roku doszło do silnych spadków cen surowców rolnych (w szczególności jaj kurzych, owoców i zbóż). Największe gospodarstwa odpowiedziały bardzo dużym wzrostem wydajności (w warunkach stałego poziomu subsydiów), którego wartość to ponad 60% dochodu z poprzedniego roku (tj. 583 329 zł). Około 90% z tego wzrostu wypłynęło z rolnictwa przez ceny (tj. 523 039 zł). Trudno wyrokować co było skutkiem, a co przyczyną, tzn. czy największe gospodarstwa zwiększyły wydajność w reakcji na spadające ceny surowców rolnych, czy może ceny surowców spadały z uwagi na silny wzrost produktywności. Pewne jest jednak, że procesy te są współzależne i to jest właśnie wspomniany „kierat technologiczny”, który skazuje industrialny model rozwoju rolnictwa na porażkę w długim okresie.

Tendencje z tabeli 1 są też zastanawiające z dwóch innych względów:

- suma subsydiów w dochodzie maleje systematycznie wraz ze wzrostem gospodarstwa – w bardzo małym gospodarstwie indywidualnym wynosi ponad 100% w największym około 10%,
- udział tzw. opłat za dobra publiczne (dopłaty za odłogowanie, rolnośrodowiskowe, ONW i pozostałe PROW) w subsydiach ogółem jest paradoksalnie najwyższy w największych gospodarstwach (najniższy w podmiotach średnio dużych i dużych).

Oceniając udziały „czystej renty politycznej” w dochodach i subsydiach ogółem (dwa ostatnie wiersze w tabeli 1), aż 72% dochodu małych gospodarstw stanowi taką rentę, a w przypadku dochodów jednostek największych trudno mówić o rencie politycznej w ogóle. Oznacza to, że subwencje z WPR zupełnie nie kompensują drenażu nadwyżki przez rynek i dostarczania dóbr publicznych. Natomiast w przypadku gospodarstw najmniejszych czynią to z dużą nawiązką. Jednocześnie czysta renta polityczna stanowi 60-70% subsydiów ogółem z wyjątkiem największych gospodarstw. Wnioski, które z tego płyną dla WPR, to temat do odrębnej dyskusji. Z pewnością byłby one kontrowersyjne. Powyższe tendencje potwierdziła analiza w długookresowa, za lata 2008-2013. Okres ten obejmuje bowiem pełen cykl koniunkturalny w rolnictwie według wskaźnika koniunktury w rolnictwie publikowanego przez Instytut Rozwoju Gospodarczego [2015] (tab. 2).

⁴ Wyniki prezentowane na konferencji pn. *Determinanty rozwoju regionalnego społeczeństwa – gospodarka – środowisko*, 19-20 marca 2015 roku, Instytut Ekonomiczny Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Stanisława Staszica w Pile, częściowo opublikowane w materiałach konferencyjnych.

Podsumowanie i wnioski

Paradygmat rolnictwa zrównoważonego, który wpisuje się w nową ekonomię agrarną, nie tyle dotyczy zasad rachunku ekonomicznego, co celu, zakresu i metody badawczej. W industrialnym modelu rozwoju było to maksymalizowanie nadwyżki ekonomicznej gospodarstw na potrzeby gospodarstw rolnych. Czynniki wytwórcze miały swoją cenę rynkową, pozostałe uznawane były za dobra wolne. W nowej ekonomii agrarnej występuje integralność celów ekonomicznych, społecznych i środowiskowych, a w rachunku ekonomicznym musi być uwzględniony rachunek korzyści uzyskanych, utraconych, jak też efektów zewnętrznych (negatywnych i pozytywnych). W rolnictwie zrównoważonym występuje on nie tylko w sensie ekonomicznym, ale także społecznym i ekologicznym. Pojawia się potrzeba nowej równowagi, ale nie mogą tworzyć jej tylko efekty komercyjne rolnictwa. Liczy się także jakość żywności, sekwestracja węgla, ochrona wód i gleb oraz bioróżnorodność [Czyżewski A., Czyżewski B. 2015].

Uzyskane wyniki badań, pokazują m.in., że paradoksalnie renta polityczna w gospodarstwach bardzo dużych w Polsce w 2013 roku nie występowała, a w okresie 2008-2013 była najniższa ze wszystkich klas. W przypadku tych gospodarstw (klasa VI SO), nieuzasadniony transfer dochodów ze środków budżetowych nie miał miejsca, a uzyskane wsparcie nie kompensowało nawet drenażu nadwyżki TFP przez ceny rolne, który był najwyższy w porównaniu z pozostałymi klasami. Dobitnie pokazuje to na czym polega znany z literatury przedmiotu „kierat technologiczny” w rolnictwie industrialnym. W podmiotach pozostałych klas wielkości ekonomicznej renta polityczna stanowiła jedynie część subsydiów otrzymywanych przez gospodarstwa rolne w Polsce w ramach WPR, a tym samym część uzyskiwanego wsparcia jest obiektywnie uzasadniona jako działania korygujące zawodność rynku i opłata za dobra publiczne. Przy tym udział renty politycznej w dochodzie jest malejącą funkcją wielkości gospodarstwa. Można zatem wnioskować, iż wsparcie uzyskiwane w ramach WPR przez względnie małe gospodarstwa rolne w Polsce jest jednak w dużej mierze rezultatem lobbingu politycznego i służy poprawie dochodowej sytuacji gospodarstwa.

Pokazuje to, że zmiana paradygmatu rozwoju rolnictwa z industrialnego na zrównoważone nie będzie ani łatwa ani szybka. Konieczne jest uświadomienie faktu, iż ekonomia agrarna traktuje rolnictwo nie tylko jako biznes, ale i sposób życia co wymaga czasu. Idzie o to, jak mechanizm rynkowy wesprze wsparciem instytucjonalnym, bowiem to działalność określonych instytucji ma doprowadzić do zgodności kryterium mikroekonomicznego i społecznego w procesie podejmowania decyzji przez podmioty gospodarcze. Wychodzi się więc z założenia, iż sprawne państwo w istocie lepiej zabezpieczy dobra wspólne niż rynek kierujący się potrzebami konsumenta. Jednak osłabienie możliwości państwa ze względu na niedostosowanie czynnika instytucjonalnego nie sprzyja modelowi rolnictwa zrównoważonego. Teoria ekonomiczna powinna jednak ewolucyjnie rozwijać się w kierunku ekonomii zrównoważonego rozwoju. Proces ten już się zaczął, niemniej tworzy wiele bieżących dylematów. Jest już jednak oczywiste, że rolnictwo musi zaspokajać popyt na produkty żywnościowe, zmniejszając presję na środowisko, uwzględniając postęp techniczny i biologiczny, potrzebę bezpieczeństwa żywnościowego oraz globalną racjonalność ekonomiczno-społeczną i środowiskową.

Literatura

- Atkinson A., Stiglitz J. 1980: *Lectures on Public Economics*, McGraw-Hill, New York. 483-487.
- Brelik A., Matuszczak A. 2013: *Issues of public goods in multifunctional development of rural areas*, Econ. Sci. Rural Devel., nr 30., 62-68.
- Czyżewski B. 2013: *Renty ekonomiczne w gospodarce żywnościowej w Polsce*, PWE, Warszawa, 144-146, 308-314.
- Czyżewski B., Brelik A. 2014: *Czy subsydia ze wspólnej polityki rolnej UE są rentą polityczną? Próba konceptualizacji badań*, J. Agrib. Rural Devel., nr 1(31), 3-20.
- Czyżewski A., Czyżewski B. 2015: *Ziemia i jej renta w nowym paradygmacie rozwoju rolnictwa*, [w:] A. Czyżewski, B. Klepacki (red.), *Problemy rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w pierwszej dekadzie członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, PTE, Warszawa 2105, 27-41.

- IRG SGH 2015: Instytut Rozwoju Gospodarczego, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, <http://kolegia.sgh.waw.pl/pl/KAE/struktura/IRG/koniunktura/Strony/rolnictwo.aspx>, data dostępu: 14.05.2015.
- Mueller D. 2003: *Public Choice III*, Cambridge University Press, Cambridge, 18-20.
- Myerson R.B. 1997: *Game theory, Analysis of Conflict*, Harvard University Press, 37-87.
- Samuelson P.A. 1954: *The Pure Theory of Public Expenditure*, Review of Economics and Statistics, 36(4), 387-389.
- Starrett D. 1988: *Foundations of Public Economics*, Cambridge University Press, Cambridge, 42-44.
- Wilkin J. 2010: *Dobra dostarczane przez rolnictwo w świetle teorii dóbr publicznych. Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*, IRWiR PAN, Warszawa, 46.
- Wilkin J. 2012: *Teoria wyboru publicznego – homo oeconomicus w sferze polityki [w:] Teoria wyboru publicznego. Główne nurty i zastosowania*, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa, 9-29, 26-30.
- Williamson O. 2007: *Ekonomiczne instytucje kapitalizmu*, PWN, Warszawa.

Summary

Since the beginning of human civilization, the land has been creating certain utilities which satisfy human needs. When the dangerous side effects of industrial agriculture have occurred intrinsic land utilities are being discovered anew. They have a nature of public goods and constitute a hard core of the new agriculture paradigm. Despite irreversible accumulation of capital in the anthropogenic environment many new utilities of the land come into existence without additional capital and labour outlay. Since they are public goods, they are paid from taxes in great measure and then by the subsidies for agriculture of CAP. This way an intrinsic land utility takes a form of a financial product and can be called "intrinsic productivity" of land. According to the "induced innovation model of agricultural development" there exist mechanisms for this sector's participation in contributing to economic development as well as in sharing its benefits. Nonetheless, inefficiencies of the market that distort market signals, constitute a barrier of the latter process. Therefore, so-called "surplus drainage" from agriculture takes place. Author claims that it is possible to objectively measure a "surplus drainage" from agriculture as a result of a market failure, i.e. information asymmetry. For that reason the drainage has to be compensated to correct this failure. The mentioned premises imply that the CAP's subsidies should not be perceived as the political rents according to its classical definition. Only a part of subsidies left after subtracting a value of "surplus drainage" and a compensation of public goods has a hallmark of the rent. A valuation of these values is an important scientific challenge.

Adres do korespondencji
dr hab. Bazyli Czyżewski, prof. nadzw. UEP
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Katedra Edukacji i Rozwoju Kadr, Wydział Ekonomii
al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań
tel. (61) 854 30 17
e-mail: b.czyzewski@ue.poznan.pl